

*Васил Марков**

МИТОЛОГИЧНИ ИЗОБРАЖЕНИЯ ОТ ДЪРВОРЕЗБОВАНИ ЦАРСКИ ДВЕРИ В ЮГОЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ

Vasil Markov

MYTHOLOGICAL IMAGES OF WOOD-CARVED ROYAL DOORS IN SOUTHWESTERN BULGARIA

Abstract: Mythological symbols are depicted on wood-carved royal doors, originating from Revival Christian churches in Southwestern Bulgaria. The emphasis is on the images of dragons. The semantics of the symbols is analyzed. Their connection with the topics of fertility and the protection of the sacred space is studied.

Keywords: Bulgarian Revival art; semantics; mythology; symbols; wood carving.

Царските двери са входът от земната църква (наоса) към Небесната църква в храма – олтара. В изследваните от нас възрожденски християнски храмове от Югозападна България върху дърворезбованите олтарни врати обикновено са изобразени змейове. Най-честото тълкуване на тези изображения е, че пазят входа към най-сакралното пространство на храма – олтара¹.

Често змейовете са изобразени като големи змии, оформящи завършващата арка горе на царските двери. В повечето случаи са примитиви, а понякога са изпълнени в живописна техника, имитираща дърворезба. Срещат се във възрожденските храмове „Успение Богородично“ в гр. Гоце Делчев (обр. 1.), „Св. Йоан Предтеча“ в с. Бистрица, „Св. Илия“ в с. Градево, „Сретение Господне“ в с. Добърско, „Св. Атанасий“ в Елешница (обр. 2.), „Св. Илия“ в с. Железница, „Успение Богородично“ в с. Лъки (обр. 3.), „Св. Димитър“ в с. Тешово (обр. 4.), „Св. Димитър“ в с. Палат.

Специално следва да се отбележи художественото решение с изображението на двуглавия змей от царските двери на църквата „Успение Богородично“ в гр. Гоце Делчев, което според мен напомня като стил произведенията на Тревненската резбарска школа и е сравнително рядък паметник на резбарското изкуство за територията на Югозападна България.

Змейовете са двуглави, изобразени по типичния за Възраждането начин – зверинната глава е долу, докато опашката на змията змей е горе и завършва с втора, птича глава. Символика, чието начало може да се открие в изображенията на двуглави грифони от олтарната врата на Рилския манастир и която е широко разпространена във възрожденската дърворезба. Птичата глава се намира в горна позиция и това е начин да се изобрази змеят като медиатор. Той е митологично

* markov@swu.bg.

¹ Ангелов, В. Възрожденска църковна дърворезба. Семантичен анализ. София, 1987; Марков, В. Митологични символи от българското възрожденско изкуство. В. Търново, 1994.

същество, което може да посещава и трите свята според древното митологично мислене – подземен, земен и небесен².

Единствено в дърворезбата от царските двери на иконостаса от с. Лъки змията змей е изобразена с три глави, тялото ѝ завършва с две опашки, които накрая имат птичи глави. Близко като семантика решение при изобразяването на триглав змей е познато от дърворезбите в района на Централна Стара планина³.

Върху царските двери на иконостасите от църквите „Св. Димитър“ в Тешово и „Успение Богородично“ в Лъки са изобразени двуборчески сцени, символизиращи основния двуборчески мит: птица орел държи в човката си змия змей. В българското възрожденско дърворезбарско изкуство такава сцена най-често се открива върху капителите на резбованите колони, разделящи големите икони на иконостаса. Сцената е позната в изобразителното изкуство (каменна пластика, мозайки и пр.) от най-дълбока древност и представя борбата между небесното и хтоничното божествено начало, преосмислена по-късно в християнството като битка между Орела Христос и символа на Сатаната – змията змей.

Забележителна по своята трактовка е двуборческата сцена от царските двери на църквата „Успение Богородично“ в с. Илинден, Гоцеделчевско (обр. 5., обр. 5.а). Изобразен е крилат змей в драматична борба с лъв. Сцената намира паралели в изображенията върху дърворезбованите царски двери от големия иконостас на католикона в Рилския манастир „Рождество Богородично“, параклиса „Св. Иван Рилски“ в Рилския манастир, в църквата „Успение Богородично“ в Асеновград, в Клисурския манастир, в църквата „Рождество Богородично“ в Берковица⁴ и др.

Върху царските двери от иконостаса на църквата „Св. Никола“ в Гайтаниново змеят е крилат, покрит е със златни люспи, има кучешка глава и два крака (обр. 6.). Опашката му също завършва с птича глава. От зверинната уста на чудовището излизат акантови листа и цветове, което може да се тълкува като символ на космическото дърво, а змеят е в подножието му. Изображението има многобройни паралели при оформянето на царски двери в българската възрожденска църковна дърворезба. Като цяло змейските изображения върху царските двери, както и върху кръжилата над тях – като например това от иконостаса на църквата „Св. Илия“ в с. Селище, Благоевградско – следва да се тълкуват като апотропеи, като пазители на входа към най-сакралната част на храма – олтара⁵. Тази им функция е наследена от древното източно изкуство, където ролята на ред митологични персонажи, най-често фантастични същества – лъвовете, грифони, крилати бикове – е по магически начин да пазят входовете на гробници, дворци, крепости.

Забележителен е растителният развод, който излиза както от зверинните уста на изобразените върху царските двери змейове, така и от човките на птичите им глави, разположени в края на опашките. Нерядко в него има изображения на гроздове. Тези художествени решения на бароковата дърворезба могат да се свържат в семантичен план с функциите на змея като стопан и покровител на плодородието, съхранени в българските народни вярвания⁶.

В тези късни паметници на възрожденското църковно изкуство, датиращи често от края на XIX век, могат да се видят и характерните за епохата процеси на десемантизиране на древните символи на змията змей като пазител. Така например върху царските двери от църквите „Св. Йоан Предтеча“ в Мелник и „Св. Илия“ в с. Селище змейското изображение присъства само под формата на глава на митологичния персонаж, вградена като декоративен мотив в плетеницата на растителния развод.

С каменна пластика са украсени входните врати на църквата „Св. Илия“ в Градево. В единия случай орли и херувим пазят входа към храма, в другия има кръст, в подножието на който са две

² **Маринов, Д.** Народна вяра и религиозни народни обичаи. София, 1994; **Георгиева, Ив.** Българска народна митология. София, 1983; **Беновска-Събова, М.** Змеят в българския фолклор. София: БАН, 1992.

³ **Марков, В.** Цит. съч., с. 67–91; **Марков, В.** Древноезическо наследство от българското народно изкуство. Благоевград, 2005.

⁴ **Ангелов, В.** Цит. съч., с. 62–86.

⁵ **Ангелов, В.** Българска монументална дърворезба. София, 1992, с. 62–86.

⁶ **Марков, В.** Митологични символи от Класическия изток, Източното Средиземноморие и Балканите. София, 1997.

големи риби⁷. Сцената намира паралел в изображенията на риби от венчилките на дърворезбованите иконостаси на църквата „Св. Илия“ в с. Бобошево и големия иконостас на църквата „Рождество Богородично“ от Роженския манастир. И в този случай отново става дума за практиката змейовете под кръста да са заменяни от големи риби, а това, от своя страна, отвежда към разпространената в народните вярвания митологична представа за раждането на змея от 100-годишен шаран, който не е виждан от човешко око⁸.

В заключение ще обобщим, че семантиката на изследваните митологични персонажи от дърворезбите на царските двери във възрожденските църкви в Югозападна България е обща със семантиката на същите паметници в останалите региони на българското етническо пространство. Доминиращи са темата за охраняването на сакралното пространство и особено темата за плодородието, която вълнува в най-голяма степен традиционното българско общество. Тема, която е част от дългата, особено важна за българите през XIX век семантична верига: „Раждане, живот, здраве, плодородие и благополучие“.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов, В. Възрожденска църковна дърворезба. Семантичен анализ. София, 1987. [Angelov, V. Vazrozhdenska tsarkovna darvorezba. Semantichen analiz. Sofia, 1987.]
- Ангелов, В. Българска монументална дърворезба. София, 1992. [Angelov, V. Balgarska monumentalna darvorezba. Sofia, 1992.]
- Беновска-Събкова, М. Змеят в българския фолклор. София: БАН, 1992. [Benovska-Sabkova, M. Zmeyat v balgarskiya folklor. Sofia: BAN, 1992.]
- Георгиева, Ив. Българска народна митология. София, 1983. [Georgieva, Iv. Balgarska narodna mitologia. Sofia, 1983.]
- Маринов, Д. Народна вяра и религиозни народни обичаи. София, 1994. [Marinov, D. Narodna vyara i religiozni narodni obichai. Sofia, 1994.]
- Марков, В. Митологични символи от българското възрожденско изкуство. В. Търново, 1994. [Markov, V. Mitologichni simvoli ot balgarskoto vazrozhdensko izkustvo. V. Tarnovo, 1994.]
- Марков, В. Митологични символи от Класическия изток, Източното Средиземноморие и Балканите. София, 1997. [Markov, V. Mitologichni simvoli ot Klasicheskia iztok, Iztochnoto Sredizemnomorie i Balkanite. Sofia, 1997.]
- Марков, В. Древноезическо наследство от българското народно изкуство. Благоевград, 2005. [Markov, V. Drevnoezicheskoto nasledstvo ot balgarskoto narodno izkustvo. Blagoevgrad, 2005.]
- Пенчева, Ж., Марков, В., Костадинова, П. Християнски храмове от Югозападна България. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2021. Под печат. [Pencheva, Zh., Markov, V., Kostadinova, P. Hristiyaniski hramove ot Yugozapadna Balgaria. Blagoevgrad: UI “Neofit Rilski”, 2021. Pod pechat.]

⁷ Пенчева, Ж., Марков, В., Костадинова, П. Християнски храмове от Югозападна България. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2021 г. Под печат.

⁸ Георгиева, Ив. Цит. съч. с. 79–109.